

Taakstelling CERCO

Joke Harte, voorzitter CERCO en lid sinds 2010
4 april 2023

Achtergrond

Door de sectie Criminologie van de Faculteit Rechtsgeleerdheid Vrije Universiteit en het NSCR (Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving) wordt empirisch onderzoek verricht waar personen (of rechtspersonen) als onderzoeksobject bij betrokken zijn. Ook door leden van andere secties wordt steeds vaker empirisch onderzoek verricht waarin (rechts)personen fungeren als respondent. Deze ontwikkeling is in een stroomversnelling gekomen sinds de faculteit voor het onderzoeksthema Empirical Legal Studies heeft gekozen. Tegelijkertijd wordt in toenemende mate een ethische toetsing van een plan voor empirisch onderzoek gevraagd door opdrachtgevers, subsidieverleners, stakeholders en wetenschappelijke tijdschriften waaraan het onderzoek ter publicatie wordt voorgelegd. Ook de onderzoekers zelf kunnen er behoefte aan hebben dat er kritisch en grondig wordt gekeken naar de mogelijke ethische aspecten van hun onderzoek. Daarom is in 2010 door het faculteitsbestuur van de Faculteit Rechtsgeleerdheid de CERCO (Commissie Ethiek Rechtswetenschappelijk & Criminologisch Onderzoek) ingesteld.

Aanvankelijk werd de commissie gevormd door twee juristen, een empirisch onderzoeker en een ambtelijk secretaris. Zij kwam bijeen op het moment dat een voorstel werd ingediend. Dat gebeurde enkele keren in een jaar. Vanwege het snel groeiend aantal te beoordelen onderzoeksvoorstellen is de commissie de afgelopen jaren sterk gegroeid, waarbij de helft van de leden een empirische achtergrond heeft. Ook medewerkers van het NSCR hebben zitting in de CERCO. De werkwijze is meermalen aangepast om het werk voor de afzonderlijke leden en de ambtelijk secretaris behapbaar te houden. Op de website van de CERCO is informatie te vinden over leden en procedure van indiening van voorstellen voor voorgenomen onderzoek: [Commissie Ethiek RCH - Vrije Universiteit Amsterdam \(vu.nl\)](https://www.vu.nl/commissie-ethiek-rch) Het is belangrijk op te merken dat de CERCO in principe alleen voorstellen voor voorgenomen onderzoek beoordeelt.

De meeste aanvragen bij de CERCO betreffen onderzoeksvoorstellen die ter beoordeling worden voorgelegd. Soms leggen onderzoekers specifieke vragen voor. De CERCO geeft geen toestemming voor onderzoek. Zij wijst de onderzoekers op mogelijke ethische bezwaren en risico's en doet suggesties om aan deze bezwaren tegemoet te komen. Wanneer de CERCO geen bezwaren (meer) heeft kan zij positief adviseren en een verklaring van geen bezwaar afgeven. Respondenten in onderzoek waarover de CERCO positief heeft geadviseerd, hebben de mogelijkheid bij de CERCO een klacht in te dienen; tot op heden is dit eenmaal gebeurd.

Over de reikwijdte van de adviezen van de CERCO, en meer specifiek over de vraag op welke ethische aspecten van een onderzoeksvoorstel het advies betrekking heeft of zou moeten hebben, is herhaaldelijk onduidelijkheid gebleken. In deze notitie worden verschillende ethische aspecten van onderzoek besproken. Vervolgens wordt besproken of,

en zo ja in welke gevallen, deze aspecten binnen de reikwijdte van de opdracht van de CERCO vallen. Met deze notitie wordt beoogd helderheid te verschaffen over de taakstelling van de CERCO en worden onderzoekers handvatten geboden om na te gaan wat mogelijke ethische bezwaren kunnen zijn bij voorgenomen onderzoek (en of een beoordeling door de CERCO gewenst is).

Verschillende ethische aspecten

Ethiek van criminologisch en rechtswetenschappelijk empirisch onderzoek kan betrekking hebben op verschillende aspecten van onderzoek. Er kan een grove indeling gemaakt worden in vijf (deels samenhangende) categorieën.

1. Mogelijke schadelijke gevolgen voor de respondenten

Een respondent die participeert in een onderzoek spendeert tijd en moeite aan het onderzoek, bijvoorbeeld door een vragenlijst in te vullen of zich te laten interviewen, soms over gevoelige onderwerpen. Het is mogelijk dat participatie inhoudelijk onprettig is voor de respondent, bijvoorbeeld omdat het vervelende gevoelens oproept of traumatische herinneringen naar boven haalt. Wanneer onderzoek belastend is, moet het belang van de wetenschappelijke kennis dat het onderzoek oplevert voldoende opwegen tegen die belasting. De onderzoeker moet er voor zorgen dat de belasting van de respondent zo klein mogelijk is. Een potentiële respondent moet in vrijheid en op basis van de juiste en volledige informatie kunnen beslissen om wel of niet mee te doen aan een onderzoek. Hij of zij moet goed geïnformeerd zijn om deze beslissing weloverwogen te kunnen nemen en moet begrijpen dat deelname niet bijdraagt aan zijn of haar persoonlijke situatie of zaak.

Andere voorbeelden van mogelijke schadelijke gevolgen voor de respondent zijn schendingen van de procesbelangen (bijvoorbeeld omdat nieuwe feiten aan het licht komen), reputatieschade, verstoring van privérelaties of relaties op het werk of school. Soms kan de fysieke veiligheid in het geding komen. Een belangrijke vereiste voor de uitvoering van veel onderzoek is dan ook garantie van anonimiteit. Onderzoekers moeten duidelijk maken hoe deze gegarandeerd is en uitleggen in welke specifieke situaties anonimiteit mogelijk doorbroken kan worden. Eventuele schadelijke gevolgen kunnen zich ook voordoen als respondenten zelf niet weten dat zij participeren in onderzoek, bijvoorbeeld als zij geobserveerd worden of wanneer dossiers worden bestudeerd.

Mogelijke schade kan al optreden zodra een respondent benaderd wordt voor onderzoek. Dit kan mensen confronteren met een pijnlijk verleden of stigma. In sommige situaties kan het benaderen van potentiële respondenten hen direct in gevaar brengen. Een voorbeeld is het werven van respondenten met een onveilige thuissituatie of in een onveilig land.

2. Veiligheid van de onderzoekers

Tijdens het uitvoeren van onderzoek kan de veiligheid van onderzoekers in het geding komen. Dit kan de directe fysieke veiligheid betreffen, bijvoorbeeld omdat de onderzoeker

gegevens verzamelt in een potentieel gevaarlijke omgeving. Denk aan participerende observatie binnen bepaalde subculturen of huisbezoeken ten behoeve van interviews. De veiligheid kan ook in het geding zijn als onderzoekers informatie verzamelen in een regime waar mensenrechten onvoldoende gewaarborgd zijn. De veiligheid van onderzoekers kan ook pas in een latere fase van het onderzoek in het geding komen, bijvoorbeeld als de resultaten openbaar worden gemaakt. Sinds de coronacrisis is de veiligheid van wetenschappers steeds vaker in het geding.

Naast fysieke veiligheid kunnen onderzoekers ook psychische schade oplopen als gevolg van feiten waar zij tijdens de uitvoering mee geconfronteerd worden. Dit kan leiden tot secundaire traumatisering.

3. Onafhankelijkheid van de positie van de onderzoeker

Voor empirisch wetenschappelijk onderzoek is het noodzakelijk dat de onderzoeker een onafhankelijke positie inneemt. De onafhankelijkheid kan onder druk komen te staan als het onderzoek wordt gefinancierd door partijen of instellingen die belang hebben bij bepaalde uitkomsten. Dit kunnen opdrachtgevers met politiek-ideologische of commerciële belangen zijn. De onafhankelijkheid kan ook onder druk komen te staan door voorwaarden die gesteld worden door respondenten of partijen waar de onderzoeker voor het verkrijgen van informatie van afhankelijk is. Zij kunnen invloed eisen die verder gaat dan het recht op het corrigeren van feitelijke onjuistheden.

4. Onderwerp van onderzoek is onethisch

Mensen kunnen van mening zijn dat bepaalde onderwerpen niet onderzocht mogen worden of dat conclusies niet naar buiten gebracht mogen worden. Doorgaans is de reden dat het onderzoek of de uitkomsten kwetsend (kunnen) zijn voor bepaalde groepen of bepaalde stigma's versterken. De meningen hierover zijn vaak persoonsgebonden en kunnen samenhangen met het tijdsgewricht.¹

5. Wetenschapsfraude

Onderzoekers kunnen zich tijdens de uitvoering en rapportage van onderzoek onethisch gedragen. Voorbeelden van wetenschapsfraude zijn het aanpassen, weglaten of verzinnen van data en het opzettelijk uitvoeren van onjuiste statistische analyses. Ook plagiaat of het afdwingen van co-auteurschap is een vorm van wetenschapsfraude.

¹ Ter illustratie: In de jaren zeventig kwam criminoloog Buikhuisen zwaar onder vuur te liggen omdat hij onderzoek deed naar de biologische achtergronden van criminaliteit. Toen hersenonderzoeker Swaab eind jaren '80 naar buiten bracht dat hij (per toeval) een verschil had waargenomen tussen hersenen van homoseksuele en heteroseksuele mannen werd er voor zijn huis gedemonstreerd.

Reikwijdte adviezen van de CERCO

De afgelopen jaren is gebleken dat de meeste van de commentaren en vragen van de CERCO bij voorgelegd onderzoek betrekking hebben op het eerste aspect, de mogelijke schadelijke gevolgen voor de respondenten. De CERCO anticipeert op de mogelijke nadelige of zelfs schadelijke gevolgen voor de respondenten en beoordeelt deze kritisch. In deze beoordeling wordt ook meegenomen het eventuele data-managementplan, proces van anonimisering en *informed consent*. Indien respondenten geen toestemming voor deelname of gebruik van gegevens wordt gevraagd, beoordeelt de CERCO de uitzonderingsgronden van de AVG waarop de onderzoekers een beroep doen.

De CERCO adviseert ook regelmatig over het tweede aspect, de fysieke en psychische veiligheid van de onderzoekers zelf en eventuele junioronderzoekers of studenten die de data verzamelen.

Wat betreft het derde punt, de onafhankelijkheid van de positie van de onderzoeker, hebben onderzoekers zich enkele keren met specifieke vragen tot de CERCO gewend. Zij vroegen bijvoorbeeld om advies over hoe zij om moesten gaan met specifieke wensen van opdrachtgevers of andere stakeholders. Bij het beoordelen van onderzoeksvorstellen heeft de CERCO in het verleden diverse malen gewaarschuwd voor mogelijke schending van de onafhankelijkheid (en daarmee ook voor reputatieschade van de VU of het NSCR).

De vraag of het vierde aspect, het al dan niet onethische karakter van het onderwerp van onderzoek, valt binnen de taakstelling van de CERCO is niet eenduidig te beantwoorden. Het tegenhouden van bepaalde onderzoeken, bijvoorbeeld omdat dit kwetsend kan zijn voor sommigen of omdat het bepaalde groepen in een ongunstig daglicht kan plaatsen, tast de onafhankelijkheid van de onderzoeker aan (zie punt 3). Ook kan het tegenhouden van onderzoek naar bepaalde onderwerpen de reputatie van de instellingen, VU of NSCR, schaden. De CERCO is daarom uiterst terughoudend om hierover te adviseren. Wel kan de CERCO onderzoekers wijzen op mogelijke gevoeligheden en risico's, bijvoorbeeld over hoe het onderzoek door media kan worden opgepakt of hoe derden, bijvoorbeeld politici, bepaalde aspecten uit de context kunnen halen.

Voor het vijfde aspect, de wetenschapsfraude, is de CERCO niet ontvankelijk. Vermeende zaken van wetenschapsfraude worden *niet* door de CERCO in behandeling genomen maar kunnen gemeld worden bij de Integriteitscommissie van de VU. Alvorens zich tot deze commissie te wenden kunnen collega's die wetenschapsfraude vermoeden zich wenden tot hun leidinggevende, het faculteitsbestuur of een vertrouwenspersoon.

Tot slot de kwaliteit van het onderzoek. Ook dit is een onderwerp waar de CERCO zich in principe niet over uitlaat. De kwaliteit van het onderzoek is de verantwoordelijkheid van de onderzoekers en leidinggevendenden. Als door de leden van de CERCO valkuilen worden gesignaleerd of mogelijkheden voor verbetering dan wordt dit eventueel als vrijblijvend advies meegegeven. Soms neemt een van de commissieleden, met instemming van de overige leden, informeel contact op met de onderzoekers. In de praktijk blijkt het echter niet altijd mogelijk de kwaliteit van het onderzoek los te zien van de ethische aspecten. Wanneer het onderzoek door gebrek aan kwaliteit geen valide resultaten zal opleveren, betekent dit dat respondenten voor niets meewerken aan een onderzoek. Zeker als het onderzoek

belastend is voor de respondenten is dit bezwaarlijk en zelfs onethisch. In dat geval zal dit toch in het advies worden meegenomen. Mochten binnen de CERCO ernstige zorgen bestaan over de kwaliteit en onafhankelijkheid van het onderzoek (en misschien zelfs over de integriteit en beweegredenen van de onderzoeker), dan kan dit met de onderzoeker zelf worden besproken en uiteindelijk wellicht met diens leidinggevende of zelfs het faculteitsbestuur of het MT van het NSCR. Deze laatste situatie heeft zich gelukkig niet voorgedaan in de geschiedenis van de CERCO.